

Теоретико-правовий аналіз мети й завдань цивільного судочинства

Theoretical and legal analysis of the objectives and purposes of civil proceedings

Олександр Братель

Ключові слова:

мета й завдання цивільного судочинства, процесуальні юридичні факти, цивільна справа, розгляд цивільної справи, вирішення цивільної справи.

Key words:

purpose and objectives of civil justice, procedural legal facts, civil case, consideration of a case on the merits, decision civil case.

Постановка проблеми. Статтю 1 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)¹ визначено, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ із метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Ця норма по суті є віддзеркаленням закріплених у ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція)² положень про те, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру.

Питання, пов'язані з визначенням мети й завдань цивільного судочинства, досліджувались як українськими, так і зарубіжними вченими, серед яких М.О. Гетманцев, О.С. Захарова, В.В. Комаров, С.О. Короєд, С.А. Курочкін, О.Г. Лук'янова, Н.Л. Луців-Шумська, З.В. Ромовська, М.О. Рожкова, О.С. Ткачук, Є.О. Харитонов, М.Й. Штефан, Н.Л. Шумська, В.В. Ярков та інші. Невелика кількість досліджень у зазначеній сфері свідчить про незначний рівень наукового інтересу до цієї проблематики з боку вчених-процесуалістів, що відкриває шляхи для нових наукових розвідок у цьому напрямі.

Мета статті полягає в здійсненні теоретико-правового аналізу мети й завдань цивільного судочинства. Для досягнення вказаної мети поставлено такі завдання: виокремити теоретичні відмінності між поняттями «мета» й «завдання»; визначити фактори, які перешкоджають реалізації завдань цивільного судочинства; з урахуванням існуючих доктринальних доробок цивільно-процесуального змісту визначити універсальні (основні) та спеціальні цілі судової діяльності з подальшим формулюванням пропозицій законодавчого характеру.

Виклад основного матеріалу. У ст. 1 ЦПК України завданням цивільного судочинства присвячено лише першу частину вказаної норми: «Завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ». Далі у статті йдеться про мету цивільного судочинства, яка полягає у захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цілком логічно постає ціла низка запитань: яким чином завдання цивільного судочинства трансформуються в його мету; яким чином завдання співвідносяться з метою цивільного судочинства; у чому полягає безпосередній зміст завдань цивільного судочинства; чи охоплює зміст ст. 1 ЦПК України всю сферу цивільних процесуальних правовідносин, чи лише сферу розгляду та вирішення цивільних справ позовного провадження?

Пошук відповідей на вказані запитання слід розпочати з тлумачення понять «завдання» та «мета». У великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено, що завдання – це наперед ви-

¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

² Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

значений, запланований для виконання обсяг роботи, справа. Мета – це те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти, ціль³. У філософському енциклопедичному словнику «мета» тлумачиться як усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення⁴. У словнику синонімів української мови слово «мета» не входить до складу синонімічного ряду лексичної одиниці «завдання». Навпаки, на думку дослідників синонімічних рядів, синонімом слова «мета» (те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти) є слово «ціль», а домінантою цього синонімічного ряду є слово «мета»⁵.

І.Л. Петрухін, виокремлюючи теоретичну відмінність між поняттями «мета» й «завдання», наголошує, що мета – це результат пізнання дійсних потреб системи, «ідеальна модель майбутнього», до якої слід прагнути, а завдання – це вимога (пропозиція) установити шукані відомості на основі вихідних даних шляхом знаходження потрібного алгоритму. При цьому він справедливо зазначав, що в законодавстві ця відмінність не наводиться, і завдання найчастіше розуміється як конкретизація мети⁶.

На думку О.Г. Лук'янової, завдання процесуального права (системи правових норм, що регламентують процесуальну діяльність) полягають у тому, щоб забезпечити правовими засобами реалізацію завдань і функцій процесуальної діяльності (процесу), а саме: установлення матеріально-правових відносин, пов'язаних із застосуванням матеріального закону; усебічне дослідження обставин вирішуваної ситуації й досягнення матеріальної (об'єктивної) істини в справі; справедливе застосування матеріального закону; захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у справі; здійснення конституційного контролю за нормативними актами й правозастосовною практикою⁷. У запропонованому судженні простежується змішування цілей і завдань процесуальної діяльності в вигляді порушення правил опису якісних вимог до результатів функціонування процесуальної системи.

Ототожнення мети й завдання судочинства, на думку О.С. Захарової, певною мірою зумовлене проблемами тлумачення цих слів фахівцями – дослідниками синонімічних рядів. Натомість дослідники права не можуть робити висновків без урахування загальновідомих об'єктивних законів поведінки й діяльності людини та соціуму в цілому, співвідношення понять «мета», «завдання» у загальновизначених і сталих філософських дослідженнях. Обґрунтовуючи власну позицію, О.С. Захарова наголошує, що незважаючи на новаторський підхід до визначення мети судочинства (порівняно з визначенням мети цивільного судочинства в ЦПК України 1963 р.) і загальнодемократичних засобів досягнення цієї мети, необхідно визнати, що законодавець невдало застосував у ст. 1 ЦПК України для визначення засобів досягнення мети цивільного судочинства слово «завдання», яке не відображає правової сутності цього явища й суперечить мовним, логічним правилам позначення понять, категорій⁸.

Автори науково-практичного аналізу ЦПК України (З.В. Ромовська, Н.Л. Луців-Шумська, Н.Л. Шумська) зазначають, що загальне завдання цивільного судочинства має полягати в захисті прав, свобод, інтересів усіх учасників приватних відносин. Завданням цивільного судочинства під час вирішення конкретної справи має бути захист прав, свобод та інтересів конкретної особи⁹.

Вважаємо, що питання, пов'язані з визначенням місця завдань цивільного судочинства в межах глави 1 розділу I ЦПК України, потребують перегляду. Найменування ст. 1 ЦПК України «Завдання цивільного судочинства» повинне відповідати її змісту. Дійсно, завдання судочинства, на перший погляд, визначені правильно: «справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ». Проте подальша вказівка на мету цивільного судочинства призводить до неузгодженості назви статті та сформульованих у ній положень. Усунення існуючої нормативної невідповідності можливе шляхом включення до назви ст. 1 ЦПК України слова «мета». Досліджувані завдання повинні бути керівними й імперативними орієнтирами в безпосередній діяльності суддів.

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 378, 661.

⁴ Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 371.

⁵ Словник синонімів української мови: У 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 1999–2000. – Т. 1. – С. 510, 866.

⁶ Теоретические основы эффективности правосудия / И.Л. Петрухин, Г.П. Батуров, Т.Г. Морщакова. – М. : Наука, 1979. – С. 56.

⁷ Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. – М. : НОРМА, 2003. – С. 111.

⁸ Захарова О.С. Завдання цивільного судочинства. Деякі теоретичні проблеми / О.С. Захарова // Адвокат. – 2009. – № 11. – С. 11.

⁹ Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. – 2-ге вид. – К. : ВД «Дакор», 2014. – С. 7.

Реалії сучасного життя дозволяють констатувати, що діяльність судової влади, на превеликий жаль, здійснюється в руслі власної дискредитації. Крім цього, зневіра громадян в ефективності судочинства призвела до того, що категорії «справедливість» та «неупередженість» усе частіше сприймаються з філософських позицій, ніж як реально існуючі явища.

Не вдаючись у філософські тлумачення категорії «справедливість», пропонуємо обмежитися посиланнями на її визначення в правовому контексті, яке міститься в пунктах 4.1 та 5 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. У рішенні зазначається, що конституційне право на судовий захист належить до невідчужуваних та непорушних. Кожен під час розгляду будь-якої справи має право на правосуддя, яке б відповідало вимогам справедливості. Справедливість – одна з основних засад права, вона є вирішальною в визначенні його як регулятора суспільних відносин, є одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену в однаковому юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню¹⁰. Вважаємо, що вказане тлумачення категорії «справедливість» є найбільш вдалим у правовому розумінні, а тому практичне застосування цієї засади права в процесі розгляду цивільних справ буде прямо залежати від усвідомлення або від здатності судді усвідомити безпосередній зміст, дух та наповнення цього філософсько-правового явища.

Наступним завданням цивільного судочинства є неупереджений розгляд цивільних справ. Великим тлумачним словником сучасної української мови слово «неупереджений» тлумачиться як такий, що не має обманної, негативної, заздалегідь сформованої думки, упередження проти кого-, чого-небудь¹¹.

Автори науково-практичного аналізу ЦПК України «неупередженість» розглядають крізь призму упередженості, під якою розуміють наперед необіцяне або й обіцяне надання переваги одному з учасників процесу. Процесуальний прояв упередженості суду під час розгляду справи, на їхню думку, може полягати в незабезпеченні позивачеві чи відповідачеві рівних процесуальних можливостей та шансів, або в відтягуванні вирішення справи, неприйняття до уваги норми закону чи договору, невігідної для однієї зі сторін¹². На превеликий жаль, судді часто вдаються до дій, пов'язаних із їхнім упередженим ставленням до однієї зі сторін цивільного процесу. Наприклад, суддя під час допиту свідків безпідставно знімає запитання, тим самим позбавляючи особу, яка їх ставить, можливості отримати об'єктивну інформацію з приводу дійсних обставин справи; безпідставно відмовляє в призначенні судової експертизи; здійснює односторонню оцінку доказів, поданих сторонами в цивільній справі. Слід визнати, що неупереджений розгляд значної кількості цивільних справ на практиці залишається «процесуальним міфом-завданням», а забезпечення можливості реалізації вказаного завдання залежить виключно від самого судді. Ця теза підтверджується закріпленим у ст. 15 Кодексу суддівської етики обов'язком: «Неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді»¹³.

Найбільш складним завданням у діяльності судді залишається забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ. У ст. 6 Конвенції зазначається, що кожен має право на розгляд його справи впродовж розумного строку. Закріплене у ст. 1 ЦПК України завдання в вигляді своєчасного розгляду й вирішення цивільних справ знаходить свій прояв у ст. 157 ЦПК України: «Суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців із дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця. У виняткових випадках за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду справи, суд ухвалою може подовжити розгляд справи, але не більше ніж на п'ятнадцять днів».

Звертаючись до суду, особа має на меті в максимально короткі строки захистити порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси, відновити становище, що існувало до їх порушення, або підтвердити наявність чи відсутність юридичних фактів, які мають значення для охорони прав та інтересів, або створити умови для майбутнього здійснення особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердити наявність чи відсутність неоспорюваних прав.

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.

¹¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 783.

¹² Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. – 2-ге вид. – К. : ВД «Дакор», 2014. – С. 8.

¹³ Про затвердження Кодексу суддівської етики: рішення XI з'їзду суддів України від 22.02.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS19826.html.

Реально існуючими факторами в сучасних умовах розвитку української держави, які є перешкодами в реалізації завдання щодо своєчасного розгляду цивільної справи, можна вважати такі: одвічна проблема завантаженості суддів; зловживання своїми процесуальними правами осіб, які беруть участь у справі; недосконалість цивільного процесуального законодавства в частині забезпечення своєчасного розгляду цивільних справ; негативні політичні процеси в державі, які впливають на функціонування судових інституцій; недобросовісне ставлення суддів до виконання покладених на них обов'язків¹⁴.

При визначенні завдань цивільного судочинства окрему увагу слід приділяти такій процесуальній категорії, як цивільна справа. Відповідно до ст. 1 ЦПК України завдання цивільного судочинства полягає в розгляді й вирішенні саме цивільних справ. У зв'язку з цим складно погодитися з позицією С.О. Короєда, який пов'язує розгляд і вирішення цивільної справи з розглядом і вирішенням спору, тобто з усуненням правового конфлікту¹⁵. Таке звужене тлумачення є неприпустимим, адже невід'ємну частину цивільних справ складають справи окремого та наказного провадження. Якщо у ст. 1 ЦПК України розгляд та вирішення цивільних справ корелюється із захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави, то ст. 234 ЦПК України передбачає розгляд цивільних справ для підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або для створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. В останній нормі простежується зовсім інше призначення цивільного судочинства. Розглядаючи цивільні справи в порядку окремого провадження, суд не вирішує правові спори, а виключно здійснює процесуальну діяльність, регламентовану положеннями ч. 1 ст. 234 ЦПК України. Зазначене вкотре підтверджує помилковість позиції тих науковців, які намагаються ототожнювати категорії «цивільна справа» й «цивільно-правовий спір». Таким чином, «цивільна справа» є узагальнюючою категорією для всіх видів цивільного судочинства, незалежно від документа (заява, позовна заява, заява про видачу судового наказу), який обумовлює формування та реалізацію процесуотворюючої функції процесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві.

Досліджуючи питання, пов'язані з визначенням завдань цивільного судочинства, окремо слід проаналізувати способи їх реалізації в контексті категорії «розгляд і вирішення цивільних справ». Буквальне тлумачення цього словосполучення дозволяє виокремити дві його складові – «розгляд цивільних справ» та «вирішення цивільних справ». Розгляд цивільних справ прямо пов'язується із судовим розглядом як стадією цивільного процесу, що включає в себе процесуальну діяльність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, спрямовану на розгляд і вирішення цивільних справ у суді. Вирішення цивільної справи є похідною процесуальною діяльністю суду, якій передують її розгляд. Вирішення цивільних справ шляхом застосування норм матеріального права спрямоване на досягнення позитивного юридичного результату, наприклад: усунення правового конфлікту шляхом розв'язання існуючого правового спору; підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів; підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Зміст ст. 1 ЦПК України чітко відображає єдність процедури в вигляді розгляду й вирішення цивільних справ, в якій складно віддати перевагу або процедурі розгляду, або процедурі вирішення цивільних справ. За своїм змістом розгляд цивільної справи перебуває в процесуальній площині, на відміну від вирішення справи, яка пов'язується із застосуванням норм матеріального права.

Оригінальне бачення досліджуваної проблематики мають автори науково-практичного аналізу ЦПК України: З.В. Ромовська, Н.Л. Луців-Шумська, Н.Л. Шумська. Вони зазначають, що завданням судочинства у ст. 1 ЦПК України названо розгляд та вирішення цивільних справ. Однак у численних статтях цього Кодексу вжито лише слово «розгляд», хоча в них ідеться не лише про розгляд справи, а й про її вирішення. На їх думку, це зауваження стосується насамперед ст. 1 ЦПК України, зміст якої викладено так, наче терміни «справедливий», «неупереджений» та «своєчасний» стосуються лише розгляду справи.

Законодавчо закріплені у ст. 1 ЦПК України розгляд і вирішення сприймаються як нерозривні та взаємопов'язані явища. Ми підтримуємо наявні в юридичній літературі висловлювання про те, що «розгляд

¹⁴ Братель О.Г. Новий погляд на проблемні питання визначення завдань та мети цивільного судочинства / О.Г. Братель // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 4. – С. 3–12.

¹⁵ Короєд С.О. Усунення правового конфлікту як основне завдання цивільного судочинства та критерій оцінки його ефективності / С.О. Короєд // Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 8 жовтня 2013 р. Тези наукових доповідей. – К., 2013. – С. 145.

справи» слід вважати процедурною діяльністю, яка має відбуватися на підставі норм ЦПК України. Часова й просторова межа розгляду закінчується відходом суду до нарадчої кімнати. Цей висновок узгоджено зі ст. 195 ЦПК України, відповідно до якої суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення. З цього моменту починається вирішення справи судом на базі норм матеріального права з урахуванням визначеної в цьому Кодексі процесуальної форми. І закінчується воно ухваленням рішення як акту правосуддя¹⁶.

Погоджуючись із викладеною позицією, слід навести декілька аргументів, якими доводиться можливість лише розгляду цивільної справи, без подальшого її вирішення в контексті застосування норм матеріального права. У більшості випадків ефективність і результативність розгляду цивільної справи оцінюється крізь призму її безпосереднього вирішення, що знаходить закріплення в ухваленому рішенні суду, яким розв'язується правовий спір, усувається правовий конфлікт або створюються умови для здійснення особистих немайнових чи майнових прав. Водночас розгляд цивільної справи не завжди завершується ухваленням рішення або судового наказу. Наприклад, суд, вивчивши матеріали цивільної справи, може постановити ухвалу про закриття провадження у справі або залишити заяву без розгляду. Аналіз положень ст. ст. 121 та 122 ЦПК України дозволяє дійти обґрунтованого висновку, що в низці випадків конкретна цивільна справа підлягає лише розгляду без належного вирішення. Так, на стадії відкриття провадження у справі її розгляд може трансформуватися в постановлення судом ухвали про залишення позовної заяви без руху в разі недотримання позивачем процесуальних вимог, а саме: 1) недодержання вимог, викладених у ст. 119 ЦПК України щодо форми та змісту позовної заяви; 2) неподання документа, що підтверджує сплату судового збору; 3) у разі неподання представником позивача довіреності або іншого документа, що підтверджує його повноваження; 4) недодержання вимог, викладених у ст. 120 ЦПК України щодо подання разом із позовною заявою її копії та копій усіх документів, що додаються до неї. Залишення позовної заяви без руху можливе також у разі несплати або неправильної сплати позивачем судового збору.

Недотримання позивачем перерахованих вимог під час подання позовної заяви призводить до постановлення судом ухвали про залишення заяви без руху. Якщо позивач не виконає вимоги, перераховані ст. ст. 119 та 120 ЦПК України, або не сплатить суму судового збору, розгляд цивільної справи вважається завершеним, а позовна заява вважається неподаною й повертається позивачеві. При цьому відбувся лише розгляд цивільної справи без ухвалення відповідного рішення суду. Крім викладеного, розгляд цивільної справи може завершитися постановленням судом ухвали про відмову відкрити провадження у справі (ч. 2 ст. 122 ЦПК України), тим самим унеможливаючи реалізацію такого завдання цивільного судочинства, як вирішення цивільної справи. Відповідно до ч. 7 ст. 122 ЦПК України відмова в відкритті провадження у справі перешкоджає повторному зверненню до суду з таким самим позовом. Таким чином, аналіз положень ст. ст. 121 та 122 ЦПК України дозволяє зробити висновок, що цивільна справа може бути судом лише розглянута, по ній може бути ухвалене виключно процесуальне рішення, проте вирішення справи не відбувається з огляду на існування вищезазначених факторів.

Можливі опоненти можуть заперечувати проти такого висновку, зазначаючи, що суд, постановляючи ухвалу про відмову в відкритті провадження у справі, фактично її розглянув і вирішив не на користь позивача. У такому випадку так зване вирішення цивільної справи ґрунтується виключно на нормах цивільного процесуального права, а тому окресленій процедурі притаманні виключно процесуальні ознаки. Особливість зазначеної процедури полягає також у тому, що відповідач як потенційний учасник цивільного процесу не набуває такого статусу з огляду на те, що норми цивільного процесуального законодавства не покладають на суд обов'язок повідомляти потенційного відповідача про постановлення ухвали про повернення позовної заяви або про відмову в відкритті провадження у справі. Розгляд позовної заяви та доданих до неї документів, які після їх надходження до суду набувають статусу цивільної справи, свідчить про виконання судом процесуальних дій, регламентованих нормами ЦПК України, проте вирішення цивільної справи в контексті розв'язання цивільно-правового спору шляхом остаточного усунення правового конфлікту між сторонами не відбувається.

Отже, проаналізовані завдання є процесуальними засобами реалізації мети цивільного судочинства. По суті мета й завдання співвідносяться як загальне й конкретне, адже мета конкретизується через завдання, оскільки вони відрізняються за обсягом і змістом.

Відповідно до ст. 1 ЦПК України метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. При визначенні мети законодавець звузив її переважно до захисту порушених, невизнаних або ос-

¹⁶ Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. – 2-ге вид. – К. : ВД «Дакор», 2014. – С. 8.

порюваних прав, свобод чи інтересів, не враховуючи при цьому специфіку всіх справ, які належать до юрисдикції судів. Відсутній у досліджуваній нормі й акцент на основоположному призначенні цивільного судочинства як державного та суспільного явища.

Як зазначає О.С. Ткачук, при формулюванні мети судової діяльності слід виходити з необхідності збереження балансу між приватними й публічними інтересами, інакше кажучи, вона має переслідувати одночасне задоволення їх обох. На його думку, можна запропонувати основну й універсальну мету діяльності всіх судів – подолання невизначеності в суб'єктивних правах і обов'язках. При цьому залежно від виконуваних судовою владою функцій її досягненню сприяє досягнення спеціальних цілей: захист порушених, невизначених чи оспорюваних прав, свобод та інтересів шляхом вирішення спору про право (позовне провадження), охорона прав та інтересів шляхом створення умов для майбутнього здійснення особистих немайнових чи майнових прав (окреме провадження), створення умов для реального здійснення суб'єктивних прав у майбутньому (наказне провадження) тощо. Подолання невизначеності в суб'єктивних правах та обов'язках сприяє забезпеченню стабільності в існуючих суспільних відносинах, підтриманню правопорядку й довіри до органів судової влади¹⁷.

З.В. Ромовська вказує на помилковість визначення мети в ст. 1 ЦПК України, адже захист прав конкретної особи не може бути метою судочинства. На її думку, під час вирішення конкретного цивільного спору, наприклад, про повернення боргу чи про відшкодування завданої шкоди, метою є досягнення результату не локальної, а більш широкої дії. Оскільки захист є завершеним етапом судочинства, він не може бути метою судочинства. Він – складова його сутності. Слід погодитися з автором, що метою судочинства є утвердження поваги до людини та її прав, утвердження справедливості, верховенства права, зміцнення законності й правопорядку в державі¹⁸. Своєрідний підхід до визначення мети цивільного судочинства формулює С.О. Короєд, пропонуючи зводити мету до усунення правового конфлікту, зумовленого порушенням цивільної процесуальної діяльності, та здійснення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів матеріальних правовідносин¹⁹.

При визначенні мети цивільного судочинства окрему роль можуть відігравати публічні або приватні інтереси. На думку С.А. Курочкина, загальною метою цивільного процесу є досягнення конкретного правового результату, який полягає у впорядкуванні дій та відносин, що виникають у зв'язку з необхідністю узгодження суспільної системи з притаманними їй закономірностями, у забезпеченні її оптимального функціонування та створенні умов для розвитку. Узгодження окремих елементів суспільної системи з притаманними їй закономірностями – публічна мета процесу. Натомість приватні цілі – це захист порушених або оспорюваних прав, свобод та законних інтересів, вирішення правових спорів, вирішення юридичних справ. У системі цивільного процесу з приватних цілей формується загальна інтегративна мета – забезпечення законності та правопорядку²⁰.

Закріплена у ст. 1 ЦПК України мета цивільного судочинства за своїм змістом не узгоджується з метою розгляду справ про усиновлення як одного з різновидів справ окремого провадження (ст. ст. 251–255 ЦПК України). Відповідно до ч. 2 ст. 207 Сімейного кодексу України²¹ усиновлення дитини провадиться в її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя. Розгляд справ про усиновлення не передбачає захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Навпаки, особа, яка звертається до суду із заявою про усиновлення, має на меті створити умови для майбутнього здійснення особистих немайнових чи майнових прав, що відповідає як інтересам потенційного усиновлювача, так і інтересам самої дитини. Наведеним прикладом проілюстровано, що захист прав, свобод та інтересів не може вважатися загальною, універсальною та основоположною метою всієї судової діяльності.

Імовірно, розробники проекту чинного ЦПК України, формулюючи мету та завдання цивільного судочинства, керувалися базовими положеннями ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних

¹⁷ Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади в цивільному судочинстві : [монографія] / О.С. Ткачук. – Х. : Право, 2016. – С. 31–32.

¹⁸ Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. – 2-ге вид. – К. : ВД «Дакор», 2014. – С. 7.

¹⁹ Короєд С.О. Зміна мети цивільного судочинства як основа його реформування / С.О. Короєд // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 118.

²⁰ Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / С.А. Курочкин; науч. ред. В.В. Ярков. – М. : Инфотропик Медия, 2012. – С. 108–109.

²¹ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

свобод, які стосуються виключно питань вирішення спорів щодо прав та обов'язків цивільного характеру. Виходячи зі змісту ухвалених Європейським судом із прав людини рішень, ст. 6 Конвенції не поширюється на процедури, які не передбачають розгляд спору між сторонами та вирішують справи в односторонньому порядку, у якому немає сторін із протилежними інтересами, що можливо лише за відсутності спору про право²². З цього приводу О.С. Ткачук зазначає, що оскільки вирішення справ позовного провадження обов'язково має відбуватися з дотриманням справедливих (належних) судових процедур, то саме таку діяльність суду слід визначати як правосуддя. Однак, на його думку, це не виключає можливості вчинення судом інших дій щодо розгляду безспірних справ. Зокрема, процесуальна діяльність суду під час розгляду справ у порядку наказного та окремого провадження про оскарження рішень третейських судів та про видачу виконавчих листів на примусове виконання рішень третейських судів тощо не є правосуддям, однак здійснюється в порядку цивільного судочинства²³. На підтвердження викладеної позиції наводяться висловлювання О.В. Аргунова, який наголошував, що право забороняє лише здійснення правосуддя іншими, крім державних судів, органами, але в жодному разі не забороняє суду здійснювати іншу, окрім правосуддя, правозастосовну діяльність²⁴.

Закріплення мети та завдань цивільного судочинства на нормативному рівні є характерним для процесуальних кодексів країн пострадянського простору. При цьому те, що в одних кодексах визначається як мета, в інших визначається як завдання. Наприклад, згідно зі ст. 4 ЦПК Республіки Казахстан завданнями цивільного судочинства є захист та відновлення порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів громадян, держави та юридичних осіб, дотримання законності в цивільному обороті та публічно-правових відносинах, сприяння мирному врегулюванню спору, попередження правопорушень та формування в суспільстві шанобливого ставлення до закону та суду²⁵.

Притаманні для національного цивільного процесуального законодавства мета й завдання цивільного судочинства в ЦПК Республіки Білорусь визначаються в контексті завдань цивільного процесуального законодавства. Відповідно до ст. 5 зазначеного кодексу завданнями цивільного процесуального законодавства є забезпечення правильного та своєчасного розгляду й вирішення судами цивільних справ, виконання судових постанов та інших актів, що підлягають виконанню, захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян та юридичних осіб. Цивільне процесуальне законодавство сприяє вихованню громадян у дусі поваги до виконання законів, попередження правопорушень; зміцненню системи господарювання та різних форм власності²⁶. У цивільному процесуальному законодавстві Республіки Молдова завдання та мета цивільного судочинства зводяться до правильного, здійснюваного в розумний строк розгляду цивільних справ з метою захисту порушених або оспорюваних прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб та їх об'єднань, органів публічної влади, інших осіб, які є суб'єктами цивільних, сімейних, трудових та інших правовідносин, а також до захисту інтересів держави та суспільства, сприяння зміцненню законності, правопорядку, попередження випадків порушення закону (ст. 4 ЦПК Республіки Молдова)²⁷. Згідно зі ст. 2 ЦПК Республіки Болгарія суди зобов'язані розглянути та прийняти рішення за кожною поданою заявою про надання допомоги та захист особистих і майнових прав²⁸.

Натомість аналіз положень ЦПК Франції²⁹ та Цивільного процесуального уложення Німеччини³⁰ засвідчив відсутність у вказаних процесуальних нормативних актах наявності норм, у яких би визначалися мета й завдання цивільного судочинства. Аналогічна картина спостерігається в ЦПК Румунії (Codul de

²² Alaverdyan v. Armenia (dec.), 24 August 2010, § 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100411>.

²³ Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : [монографія] / О.С. Ткачук. – Х. : Право, 2016. – С. 35.

²⁴ Аргунов А.В. Особое производство в гражданском процессуальном праве России и Франции / А.В. Аргунов. – М. : Проспект, 2013. – С. 167.

²⁵ Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31.10.2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013921&doc_id=1013921#pos=1;-8&pos2=696;1.

²⁶ Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11.01.1999 г. № 238-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kodeksy-by.com/grazhdanskij_protessualnyj_kodeks_rb/5.htm.

²⁷ Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова от 30.05.2003 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/index.php?action=view&id=286229&lang=2&view=doc>.

²⁸ Граждански процесуален кодекс Република България от 20.07.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.bg/laws/ldoc/2135558368>.

²⁹ Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / Пер. с франц. – К. : Истина, 2004. – 544 с.

³⁰ Гражданское процессуальное уложение Германии; Вводный закон к Гражданскому процессуальному уложению : пер. с нем. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 416 с.

procedură civilă), в якому перераховані демократичні принципи правосуддя, проте окрема норма, в якій би окреслювалися завдання цивільного судочинства, відсутня³¹.

Слід наголосити, що питання визначення мети й завдань цивільного судочинства протягом тривалого часу залишаються дискусійними в лінгвістичному, доктринальному, нормативно-правовому та практичному аспектах. Відсутність консолідованих нормативних підходів у цьому напрямі відображається на прикладі сформульованих завдань цивільного судочинства, які містилися в ЦПК України 1963 р. Так, у ст. 2 вказаного Кодексу було закріплене таке положення: «Завданнями цивільного судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом всебічного розгляду та вирішення цивільних справ у повній відповідності з чинним законодавством»³². У чинному ЦПК України частина вищезазначених завдань трансформувалася в мету цивільного судочинства.

Висновки. Існуючий стан справ, пов'язаних із неоднозначністю формулювання мети й завдань цивільного судочинства, дозволяє дійти діаметрально протилежних за змістом висновків, спрямованих на врегулювання наявної нормативної ситуації. Вирішення окресленого питання можливе принаймні декількома способами.

По-перше, урахувуючи, що питання визначення мети й завдань цивільного судочинства перебувають переважно в теоретико-філософській площині, можна припустити можливість виключення ст. 1 в існуючому вигляді зі змісту ЦПК України. Це сприятиме дотриманню нормативно-правової логіки розміщення правових норм у ЦПК України, відповідно до якої визначальне місце в Кодексі повинне належати статті з назвою «Законодавство про цивільне судочинство», адже така норма є своєрідним «маяком» та керівним положенням для всієї сфери цивільного судочинства. Що ж стосується завдань цивільного судочинства, то вони можуть визначатися на рівні процесуальних засад судочинства та відображатися в ЦПК України в вигляді окремої норми такого змісту: «Цивільне судочинство здійснюється на засадах справедливого, неупередженого та здійснюваного в розумні строки розгляду й вирішення цивільних справ». З огляду на те, що Україною обрано європейський вектор розвитку всіх сфер суспільного життя, у тому числі й сфери правових відносин, відсутність у ЦПК України норми, яка визначає мету й завдання цивільного судочинства, відповідатиме змісту та внутрішній побудові багатьох європейських цивільних процесуальних кодексів.

По-друге, враховуючи багаторічні традиції національної нормотворчої діяльності, діючи статтю, якою визначаються мета й завдання цивільного судочинства, пропонується викласти в видозміненій та більш розширеній редакції, яка міститиме не лише існуючі доктринальні доробки, але й відобразатиме універсальні (основні) та спеціальні цілі судової діяльності, а отже, стане спрямовуючим вектором усього цивільного судочинства.

Таким чином, завдання цивільного судочинства полягає в забезпеченні справедливого, неупередженого та здійснюваного в розумні строки розгляду й вирішення цивільних справ.

Метою судочинства є:

- ефективний захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та законних інтересів фізичних осіб, прав і інтересів юридичних осіб, державних та суспільних інтересів;
- підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи, створення умов для майбутнього здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав;
- створення умов для забезпечення виконання особою суб'єктивних обов'язків;
- сприяння зміцненню законності та правопорядку, формування в суспільстві шанобливого ставлення до закону й діяльності суду.

³¹ Codul de procedură civilă din România [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dreptonline.ro/legislatie/codul_de_procedura_civila_noul_cod_de_procedura_civila_legea_134_2010.php.

³² Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.

Анотація

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу мети й завдань цивільного судочинства. Виокремлюються теоретичні відмінності між поняттями «мета» й «завдання» цивільного судочинства. Визначаються фактори, які є перешкодами в реалізації завдань цивільного судочинства. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України.

Summary

The article is devoted to theoretical and legal analysis of the objectives and purposes of civil proceedings. Theoretical differences between the concepts of “objective” and “purpose” of civil proceedings are distinguished. Factors that serve as obstacles to the objectives of civil justice are identified. Suggestions for amendments to the Civil Code of Ukraine formulated.

Використана література:

1. Аргунов А.В. Особое производство в гражданском процессуальном праве России и Франции / А.В. Аргунов. – М. : Проспект, 2013. – 232 с.
2. Братель О.Г. Новый взгляд на проблемні питання визначення завдань та мети цивільного судочинства / О.Г. Братель // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 4. – С. 3–12.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Граждански процесуален кодекс Република България от 20.07.2007 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.bg/laws/ldoc/2135558368>.
5. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11.01.1999 г. № 238-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kodeksy-by.com/grazhdanskij_protessualnyj_kodeks_rb/5.htm.
6. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31.10. 2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013921&doc_id2=1013921#pos=1;-8&pos2=696;1.
7. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова от 30.05.2003 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lex.justice.md/index.php?action=view&id=286229&lang=2&view=doc>.
8. Гражданское процессуальное уложение Германии; Вводный закон к Гражданскому процессуальному уложению : пер. с нем. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 416 с.
9. Захарова О.С. Завдання цивільного судочинства. Деякі теоретичні проблеми / О.С. Захарова // Адвокат. – 2009. – № 11. – С. 10–13.
10. Короєд С.О. Зміна мети цивільного судочинства як основа його реформування / С.О. Короєд // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 65. – С. 114–120.
11. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
12. Короєд С.О. Усунення правового конфлікту як основне завдання цивільного судочинства та критерій оцінки його ефективності / С.О. Короєд // Проблеми юриспруденції: теорія, практика, суспільний досвід: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 8 жовтня 2013 р. Тези наукових доповідей. – К., 2013. – С. 143–147.
13. Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе / С.А. Курочкин; науч. ред. В.В. Ярков. – М. : Инфотропик Медия, 2012. – 560 с.
14. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права / Е.Г. Лукьянова. – М. : НОРМА, 2003. – 240 с.
15. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / Пер. с франц. – К. : Истина, 2004. – 544 с.
16. Про затвердження Кодексу суддівської етики : рішення XI з'їзду суддів України від 22.02.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS19826.html.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.

18. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
19. Словник синонімів української мови: У 2 т. / А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 1999–2000. – Т. 1. – 1040 с.
20. Теоретические основы эффективности правосудия / И.Л. Петрухин, Г.П. Батуров, Т.Г. Морщакова. – М. : Наука, 1979. – 392 с.
21. Ткачук О.С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві : [монографія] / О.С. Ткачук. – Х. : Право, 2016. – 600 с.
22. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
23. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
24. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.07.1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.
25. Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний аналіз. – 2-ге вид. – К. : ВД «Дакор», 2014. – 600 с.
26. Alaverdyan v. Armenia (dec.), 24 August 2010, § 35 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100411>.
27. Codul de procedură civilă din România [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dreptonline.ro/legislatie/codul_de_procedura_civila_noul_cod_de_procedura_civila_legea_134_2010.php.

Олександр Братель,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант докторантури та аспірантури
Національної академії внутрішніх справ